

Dit geldt voor iedereen

**Verslag van de conferentie 'Intersectionaliteit: Van theorie naar praktijk'
15 november 2002**

Colofon

© E-Quality, experts in gender en etniciteit

Project: Intersectionele discriminatie

Projectteam: Mariette Hermans, Troetje Loewenthal, Liza Nell, Gerla van Ophem.

Tekst: Mariette Hermans, op basis van verslagen van Bea Boon, Vandana Jankipersadsing en Ineke Westbroek.

Foto's: Rogier Alleblas

Vormgeving: SA&R, Utrecht

Druk: ACI

E-Quality, experts in gender en etniciteit

Laan Copes van Cattenburgh 71, 2585 EW Den Haag

Postbus 85808, 2508 CM Den Haag

[T] 070-3659777 [F] 070-3469047

[E] info@e-quality.nl [W] <http://www.e-quality.nl>

E-Quality, experts in gender en etniciteit, is een onafhankelijk expertisecentrum.

Het is toegestaan delen van deze publicatie over te nemen, mits dat gebeurt met bronvermelding. Exemplaren van deze publicatie kunnen worden besteld bij E-Quality, Experts in gender en etniciteit.

Inhoud

Dit geldt voor iedereen. Verslag van de conferentie 'Intersectionaliteit: van theorie naar praktijk'

- Inleiding
- Kruispuntdenken
- Op de agenda

Professor Gloria Wekker: 'Een pas op de plaats en dan weer verder'.

- Grimmigheid in gidsland
- Emancipatiebeleid voor alle vrouwen
- Een ander ijkpunt
- Reacties

Workshop 1: Diversiteit in Europees perspectief

- Richtlijnen
- Aanpassen of verschillen
- Machtsverhoudingen
- Inventarisatie en implementatie

Workshop 2: Intersectionele discriminatie binnen het toelatingsbeleid: gezinsvorming.

- Beloningsverschillen
- Versterking positie
- Maatwerk
- Tabellen bij workshop 2

Workshop 3: Burgers in Beeld

- Beeldvorming
- Taal als beeldvormer
- Indelingen
- Tweedelingen

Professor Paula Rothenberg: 'Herschrijf de geschiedenis'

- Tipje van de sluier
- Benadelen en bevoordelen
- Vogelkooi
- Goede bedoelingen
- Wie ontdekte Amerika?
- Reacties

Dit geldt voor iedereen

Verslag van de conferentie ‘Intersectionaliteit: van theorie naar praktijk’

Inleiding

Intersectionaliteit gaat ons allemaal aan. Iedereen heeft in zijn of haar leven immers te maken met verschillen op grond van sekse, etniciteit, klasse, nationaliteit en seksuele voorkeur. Deze verschillen spelen in samenhang een rol en zorgen voor structureel voordeel, ofwel structureel nadeel in de maatschappij. Juist het feit dat maatschappelijke verschillen met elkaar samenhangen, wordt intersectionaliteit genoemd.

Niet alleen op individueel niveau spelen maatschappelijke verschillen, ook bijvoorbeeld in overheidsbeleid. Soms is beleid immers specifiek gericht op het bestrijden van achterstelling of discriminatie van groepen burgers, soms spreekt het in algemene zin burgers van verschillende groepen aan. Om aan te sluiten bij de diversiteit in de samenleving, zou intersectioneel denken een rol moeten spelen in beleid.

Hierover ging de conferentie ‘Intersectionaliteit: van theorie naar praktijk’, georganiseerd door E-QUALITY op 15 november 2002 in het Haagse Provinciehuis. Centrale gedachte van de conferentie was: ‘dit geldt voor iedereen’, met andere woorden: ‘dit gaat ook over mij.’ De aanleiding was de VN World Conference Against Racism (WCAR) in september 2001 in Durban, Zuid-Afrika. Eén van de thema’s tijdens de WCAR was namelijk intersectionele discriminatie op basis van gender en etniciteit: racisme treft immers vrouwen anders dan mannen en sommige vormen van racisme treffen alleen vrouwen. Dit inzicht heeft de VN uitgewerkt in de slotverklaring van de WCAR.

Op grond van de uitkomsten van deze conferentie hebben deelnemende landen zich verplicht een Nationaal Actieprogramma tegen Racisme op te stellen. In de hoofdpunten van het Regeringsbeleid 2003 is aangegeven dat Nederland zijn Nationaal Actieprogramma tegen Racisme (NAP-NL) in 2003 zal uitbrengen. Voor de totstandkoming van het NAP-NL wordt een aantal partijen, waaronder Non-Gouvernementele Organisaties (NGO’s) werkzaam op het gebied van discriminatie- en racismebestrijding verzocht om vanuit hun expertise en maatschappelijke betrokkenheid te helpen hieraan invulling te geven.

E-QUALITY is samen met het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR) trekker van het NGO-traject ter implementatie van de WCAR.. Om intersectionele discriminatie duidelijk een plaats te geven in de invulling van het NAP-NL, organiseerde E-QUALITY de conferentie ‘Intersectionaliteit: van theorie naar praktijk’. De kennis en de toepassing van intersectioneel denken kwam daarmee een stap verder.

Kruispuntdenken

Intersectioneel denken wordt ook wel ‘kruispuntdenken’ genoemd. In onze samenleving maken we op verschillende niveaus onderscheid tussen mensen. Het maakt immers verschil of je man, vrouw, zwart, wit, arm, rijk, oud, jong, homo- of heteroseksueel bent. Deze verschillen hebben niet alleen effect op individueel niveau. Ook maatschappelijk hebben deze onderscheidingen betekenis: deze en andere onderverdelingen zijn verbonden met macht en machtsstructuren, op de arbeidsmarkt en in de politiek bijvoorbeeld. Ze vormen grond voor discriminatie en ongelijke behandeling, zorgen ervoor dat sommige mensen te maken hebben met structureel nadeel en anderen met structureel en vaak onzichtbaar voordeel. Gender (man/vrouw), etniciteit (zwart/wit), klasse (rijk/arm), leeftijd (jong/oud) en seksuele oriëntatie (homo/hetero) noemen we ordeningsprincipes.

De theorie van het kruispuntdenken verwijst naar de kruisingen (intersecties) van verschillende maatschappelijke ordeningsprincipes. Mensen zijn immers niet alleen vrouw of man, maar tegelijkertijd vrouw of man met een bepaalde etniciteit, klasse, seksuele voorkeur en nationaliteit, aldus dagvoorzitter Troetje Loewenthal (adviseur strategisch beleid E-

QUALITY). Verschillende ordeningsprincipes spelen tegelijkertijd een rol in de samenleving. Omdat in Nederland ‘beleid op maat’ als integraal uitgangspunt genomen wordt, kan ook in beleid niet voorbij worden gegaan aan maatschappelijke verschillen, die elkaar beïnvloeden en versterken. Op alle beleidsterreinen moet dan ook oog zijn voor intersectionele analyse, zowel in algemeen, als in specifiek beleid.

Op de agenda

Ook Joan Ferrier (directeur E-QUALITY) benadrukt in haar welkomstwoord de gedachte ‘dit gaat ook over mij’. Zij brengt naar voren dat discriminatie op basis van sekse en etniciteit gelijktijdig en samenhangend een rol spelen, al worden de begrippen in de praktijk vaak van elkaar gescheiden. De samenleving kent een ieder immers gelijktijdig een positie toe op grond van sekse én etniciteit. Daardoor betekent discriminatie voor vrouwen iets anders dan voor mannen, zo stelt Ferrier, verwijzend naar de slotverklaring van de WCAR. Met name vrouwen uit kwetsbare groepen kunnen slachtoffer worden van discriminatie op grond van gender én van etniciteit. Een voorbeeld van intersectionele discriminatie is seksuele uitbuiting als gevolg van mensenhandel. Ook de vele wetten en beleidspraktijken, die vooral migrantenvrouwen treffen, kunnen onder de noemer intersectionele discriminatie worden geschaard.

Dat het intersectionele denken in Nederland niet nieuw is, blijkt bijvoorbeeld uit het pleidooi voor kruispuntdenken in het boek *Caleidoscopische visies, de zwarte migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland* (2001). In dit boek wordt beschreven hoe verschillende groepen zmv-vrouwen van meet af aan een koppeling hebben gemaakt tussen verschillende vormen van discriminatie.

Ook internationaal is het kruispuntdenken of de intersectionele theorie een bekend begrip. De Afro-Amerikaanse juriste Kimberlé Crenshaw benoemde het begrip en werkte het voor de WCAR uit in het kader van mensenrechten. Doordat zij er bij de Verenigde Naties op aandrong om racisme en vrouwendiscriminatie niet langer gescheiden te behandelen, kwam de complexe werking van gender en etniciteit op de internationale agenda. Op deze conferentie krijgt dit een vertaling binnen de Nederlandse en Europese context.

Professor Gloria Wekker: ‘Een pas op de plaats en dan weer verder’¹

Gender en etniciteit mogen niet los van elkaar worden gezien, stelt ook professor Gloria Wekker, sociaal-cultureel antropoloog, hoogleraar Gender en Etniciteit en directeur van het Expertisecentrum voor Gender, Etniciteit en Multiculturaliteit aan de Universiteit van Utrecht. Zij betreurt dat binnen de algemeen heersende opinie emancipatie en integratie nog steeds worden beschouwd als tegenstellingen die elkaar uitsluiten. De emancipatie van zwarte, migranten- en vluchtelingen vrouwen (zmv-vrouwen) krijgt daarmee geen plaats.

Grimmigheid in gidsland

Wekker wijst erop dat het begrip intersectionaliteit al anderhalve eeuw oud is. Het speelde een rol tijdens de eerste feministische golf in de Verenigde Staten, in de tweede helft van de negentiende eeuw. De voormalige slavin Sojourner Truth (1797–1883), die geboren werd als eigendom van een rijke Nederlandse slavenmeester in de staat New York, werd pleitbezorgster avant la lettre van zwarte vrouwenrechten als mensenrechten. Tijdens een congres over vrouwenkiesrecht in 1851 stelde zij het gebrek aan aandacht voor haar positie als arme, zwarte slavin met vijf kinderen aan de kaak. Het beeld dat van vrouwen werd geschapen rond vrouwenkiesrecht ging niet over haar: maar was zij dan soms geen vrouw? Sindsdien hebben, zoals Ferrier ook al zei, veel zmv-vrouwen de intersectionaliteit van gender en etniciteit aan de orde gesteld. Verheugend vindt Wekker de ingang die intersectioneel denken binnen de VN heeft gevonden. Met de WCAR heeft Nederland zich verplicht in internationaal verband verantwoording af te leggen over de toepassing van intersectioneel denken in beleid. Te verwachten valt, zo denkt Wekker, dat andere Europese landen Nederland nauwlettend in de gaten houden, gezien de recente sliding naar rechts, die het imago van progressief, tolerant gidsland heeft beschadigd. Binnen het huidige politieke klimaat, dat voor migranten en vluchtelingen een stuk grimmiger is geworden, is het belangrijk om voor tegengeluiden te zorgen.

Een ander punt van zorg is de stand van zaken in Nederland op het gebied van emancipatie. In haar werk als universitair docent Vrouwenstudies ziet ze een hiaat in de overdracht van het feministische erfgoed naar de jongere generaties Nederlandse vrouwen. Het zijn vooral buitenlandse studenten die zich inschrijven voor Vrouwenstudies en openstaan voor feministische denkbeelden en acties. De Nederlandse studenten zijn relatief jong en blijken weinig te weten over emancipatie: zij beschouwen economische zelfstandigheid niet als prioriteit, maar spreken over ‘vrije keuze’ wanneer het gaat over financiële afhankelijkheid van hun partner en de ongelijke verdeling van arbeid en zorg, in plaats van in te zien dat we allemaal ingebed zijn in maatschappelijke structuren en collectief handelen dus noodzakelijk is. Wekker pleit daarom voor genderbewust, intercultureel onderwijs vanaf de basisschool.

Emancipatiebeleid voor alle vrouwen

Als lichtpuntje ziet Wekker de pogingen binnen verschillende sectoren van de samenleving om intersectioneel denken in de praktijk te brengen. Dit spoort met een algemene tendens van de overheid om van een aanbodgericht beleid over te schakelen op een meer klantgericht beleid. Een voorbeeld hiervan is de nota over levensloopbeleid van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Ook ziet ze dat statistieken op het terrein van de arbeidsmarkt langzamerhand steeds meer uitgesplitst worden naar gender en etniciteit. Met dergelijke statistieken wordt zichtbaar op welke wijze de arbeidsmarkt georganiseerd en soms

---

¹ De integrale tekst van deze lezing ‘Een pas op de plaats en dan weer verder... Het intersectionele denken in een Nederlandse en internationale context’ is samen met de lezing van Paula Rothenberg gebundeld en te verkrijgen bij E-QUALITY.

gesegregeerd is naar gender en etniciteit: de verschillen in inkomen tussen diverse groepen burgers zijn groot, met een grote kloof tussen witte mannen en migrantenvrouwen. Dat blijft onzichtbaar wanneer er in statistieken geen onderscheid wordt gemaakt naar gender en etniciteit. Voor beleid op maat zijn gespecificeerde cijfers dus noodzakelijk.

Als derde noemt ze de expertcommissie die voormalig minister Borst instelde om de gezondheidszorg qua gender en etniciteit beter toe te snijden op een gevarieerde bevolking. Tot slot wijst ze op de toegenomen belangstelling voor 'diversiteit' als onderwerp in management en organisatie, die onder andere blijkt uit de groei van adviesbureaus op dit gebied. Diversiteit is echter een containerbegrip met vele verschillende betekenissen en uitwerkingen. Juist de theoretische uitgangspunten van intersectionaliteit zijn goed geschikt om om het populaire begrip op een overwogenere en inclusievere manier in te vullen. Het verheugt Wekker dat zmv-vrouwen niet meer alleen als object worden beschouwd, maar ook actief deelnemen aan de discussie over 'het multiculturele drama'. Naar aanleiding van de stellingname van Ayaan Hirsi Ali is het debat weer opgeleefd en staat de positie van met name zmv-vrouwen weer in de belangstelling. Tegelijkertijd heeft Wekker moeite met de manier waarop Hirsi Ali emancipatie en integratie tegenover elkaar zet als tegenstellingen die elkaar bijten. Zij baseert zich hiervoor op de ideeën van de Noord-Amerikaanse feministe Susan Moller Okin in het essay 'Is Multiculturalism Bad For Women?' (1997). Daarmee koppelt Hirsi Ali echter vooruitstrevende opvattingen aan witte vrouwen, terwijl migrantenvrouwen op één lijn worden gesteld met traditie en achterlijkheid. Met de tegenstelling tussen emancipatie en multiculturaliteit blijft ook zij steken in het heersende idee dat emancipatie over witte vrouwen gaat, integratie over mannelijke migranten. Eerder deelt Wekker de mening van Farah Karimi, die stelt dat het emancipatiebeleid zich tot nu toe voornamelijk heeft gericht op witte vrouwen uit de middenklasse. Ze benadrukt dat zij niet het oude doelgroepenbeleid van stal wil halen. Wel pleit ze voor emancipatiebeleid waarin alle verschillende groepen vrouwen aan bod komen, zonder voortdurend impliciet uit te gaan van witte vrouwen.

Wat Wekker tot slot weinig is tegengekomen in de discussie over 'het multiculturele drama' is de rol van de Nederlandse overheid met betrekking tot het conservatisme van de islamitische gemeenschap in Nederland. In contacten met migrantengemeenschappen ging de overheid immers jarenlang voorbij aan progressieve en kritische stromingen binnen deze gemeenschappen. Er werd vooral geluisterd naar vertegenwoordigers van conservatieve, vaak religieuze organisaties, voornamelijk mannen. Het aandeel van de overheid bij de constructie van de 'islamitische zuil' in Nederland en de rol die mannen daarin spelen wordt echter geheel over het hoofd gezien.

Een ander ijkpunt

In beleid viert de algemeen heersende 'of/of'-benadering hoogtij. Of het gaat over 'vrouwen' (waarmee witte vrouwen worden bedoeld), óf het gaat over 'allochtonen' (waarmee veelal mannen worden bedoeld). Daarbij wordt er als vanzelfsprekend van uitgegaan dat de categorieën 'vrouwen' en 'allochtonen' heldere, duidelijk afgrensbare, elkaar niet overlappende groepen zouden betreffen. Maar dat is niet zo: In de categorie 'vrouwen' zitten zowel witte als zmv-vrouwen en tot de groep 'allochtonen' behoren zowel vrouwen als mannen. De of/of-benadering zou onzorgvuldig of ondoordacht kunnen zijn, ware het niet dat er daarvoor te veel systematiek in zit, aldus Wekker.

Het is volgens haar geen toeval, maar een bewuste machtsgreep. De systematiek waarmee gender en etniciteit van elkaar gescheiden worden, houdt het mannelijke en witte, superieure machtsbeeld, en daarmee de ongelijkwaardige positie tussen verschillende mensen in stand. Behalve dat gender en etniciteit meestal van elkaar gescheiden beschouwd worden, zijn dominante groepen bovendien nooit expliciet doelgroep. Dat wil zeggen: in het algemeen en

in wetenschap en beleid in het bijzonder, gaat gender nog steeds voornamelijk over vrouwen, en etniciteit alleen over migranten. Hoewel op sommige plaatsen inmiddels is doorgedrongen dat gender ook betrekking heeft op mannen, is het inzicht dat etniciteit ook betrekking heeft op witte autochtonen, nog ver te zoeken. Maar ook voor etniciteit geldt, dit gaat over mij: iedereen heeft een etniciteit, niet alleen migranten. Hoewel zmv-vrouwen het denken over intersectionaliteit grotendeels ontwikkeld hebben, hoef je geen zmv-vrouw te zijn om het je eigen te maken: Je moet echter wel bereid zijn om je eigen positie onder ogen te zien, aldus Wekker.

Om tot een intersectionele analyse te komen, zou bij vraagstukken op het gebied van gender steeds de vraag gesteld moeten worden of dit voor alle categorieën mannen en vrouwen geldt. Welke rollen spelen etniciteit, seksualiteit en klasse? Andersom zou bij kwesties rond etniciteit altijd gevraagd moeten worden naar gender, en de rol die andere ordeningsprincipes spelen. Dit wordt ook wel ‘de andere vraag stellen’ genoemd en werd geïntroduceerd door Noord-Amerikaanse juriste Mari Matsuda. Een ander hulpmiddel is het verzamelen van statistieken, uitgesplitst naar meerdere ordeningsprincipes. Inmiddels is hiermee een begin gemaakt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit statistieken op het gebied van de arbeidsmarkt. Daarmee wordt zichtbaar op welke wijze deze is gesegregeerd naar gender en etniciteit: de verschillen in inkomen tussen diverse groepen burgers is groot, met een grote kloof tussen witte mannen en migrantenvrouwen.

Wekkers meest radicale voorstel betreft echter het impliciete subject van beleid. In beleid is immers de witte middenklasse man vaak het ijkpunt: de assertieve burger die de weg weet binnen instanties, de taal beheerst, geen last van racisme heeft en geen zorgtaken vervult. In plaats daarvan zouden beleidsmakers de positie van een zmv-vrouw als uitgangspunt moeten nemen. Wat goed is voor haar, is ook goed voor alle andere categorieën burgers, aldus Wekker. En dat geldt niet andersom. Als voorbeeld noemt ze zakken cement van 25 kg. Vrouwen in de bouw hebben ervoor gezorgd dat deze verkleind werden naar 10 kg en dat bleek ook prettig voor mannen in de bouw. Maar ook het taalonderwijs noemt Wekker als voorbeeld: individuele aandacht in het onderwijs, toegesneden op de persoonlijke situatie van een leerling is misschien goed voor zwarte, migranten- en vluchtelingenkinderen, maar zeker ook voor witte autochtone kinderen. In het beleid zou dus een ander ijkpunt genomen moeten worden. De normburger moet iemand anders zijn dan de witte man, volgens Wekker het liefst een zmv-vrouw.

Reacties

Als reactie op deze inleiding van Gloria Wekker zijn er een aantal opmerkingen uit de zaal. Ten eerste spreekt iemand haar bezorgdheid uit over statistieken. Op zich is het goed wanneer statistische gegevens worden uitgesplitst naar gender en etniciteit, maar de vraag is welk doel dit vervolgens dient. Het kan immers ook een stigmatiserend effect hebben. Door statistieken over de arbeidsmarkt belanden zmv-vrouwen bij de arbeidstoeleiding bij voorbaat in de kaartenbak ‘onbemiddelbaar’, bijvoorbeeld. Statistieken zijn dan ook geen doel op zich, maar een middel om kennis te verwerven. Wij moeten ze aanwenden voor het aantonen van ongelijkheden en onrecht.

Een andere vraag gaat over de negatieve beeldvorming rond Marokkaanse jongens. Hoe kan het kruispuntdenken daar iets aan veranderen? Het valt niet te ontkennen dat er problemen zijn met sommige Marokkaanse jongens; ze hebben problemen en veroorzaken ook problemen. Maar in de dominante beeldvorming maakt dit alle Marokkanen tot probleemjongeren en worden de problemen geweten aan de cultuur en de opvoeding: met andere woorden, de beeldvorming benadrukt de factor etniciteit. Deze beeldvorming is invloedrijk en frustrerend: alle Marokkaanse jongens moeten zich ertoe verhouden in hun

dagelijks leven. Door vooroordelen op basis van deze beeldvorming worden zij bijvoorbeeld niet aangenomen tijdens sollicitaties.

Maar behalve etniciteit, speelt gender ook een rol, hoewel verborgen. Er wordt namelijk steeds gesproken over 'jongeren', waar het eigenlijk om jongens gaat. Wekker betreurt dat Marokkaanse meisjes, die het over het algemeen juist goed doen, ook in de beeldvorming van onaangepaste herriescoppers worden betrokken. Het seksneutrale woord 'jongeren' suggereert immers dat het om jongens en meiden gaat. Juist de andere vraag stellen leidt hier dus tot een nauwkeurigere analyse: niet alleen etniciteit speelt een rol, ook gender. Misschien is het lastige gedrag van jongens meer aan mannelijkheid te wijten dan aan etniciteit, gezien het feit dat witte jongens ook overlast veroorzaken. Bij hen worden echter nooit culturele redenen aangevoerd om hun gedrag te verklaren.

Een andere kwestie die te maken heeft met beeldvorming is de beperktheid van de taal. Bij beeldvorming speelt taal een grote rol. Het woord 'allochtonen' is daar een sterk voorbeeld van: het is generaliserend en stigmatiserend. Het gooit immers mannen en vrouwen van verschillende achtergronden, leeftijden en klassen op een hoop en voorziet hen van een en hetzelfde label. Toch wordt het woord telkens opnieuw gebruikt, ondanks de tegenstand die eraan wordt geboden. De enige oplossing is om nadrukkelijk te blijven zeggen zo niet genoemd te willen worden, en suggesties voor alternatieve termen te geven. Ook merkt een deelnemer op dat mensenrechtenorganisaties nog te weinig stil staan bij de eventuele opbrengsten van intersectioneel denken. Om hierin verandering te brengen, zou meer moeten worden samengewerkt met maatschappelijke organisaties, die tot nu toe te verkokerd hebben gewerkt.

Workshop 1: Diversiteit in Europees perspectief

Willemien Ruygrok (EU-QUALITY), inleider.

Ook binnen de Europese Unie (EU) wint diversiteitsbeleid terrein, aldus Willemien Ruygrok. Met name in de regelgeving ter bevordering van gelijke behandeling zien we dit terug.

Intersectionaliteit is daarbij echter nog geen onderwerp. Dat wil zeggen dat de non-discriminatiegronden nog altijd los van elkaar beschouwd worden. Artikel 13 van het EU-Verdrag, gebaseerd op het verdrag van Amsterdam, dat van kracht is sinds 1 mei 1999, luidt:

“...de Raad kan binnen de grenzen van de door dit Verdrag aan de Gemeenschap verleende bevoegdheden, met eenparigheid van stemmen, op voorstel van de Commissie en na raadpleging van het Europees Parlement, passende maatregelen nemen om discriminatie op grond van geslacht, ras of etnische afstamming, godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele geaardheid te bestrijden.”

Richtlijnen

Sinds Artikel 13 heeft de EU twee voorstellen ingediend. Ten eerste, de rasrichtlijn. Deze richtlijn stelt dat het beginsel van gelijke behandeling van personen toegepast moet worden ongeacht ras of etnische afkomst. Het is het eerste non-discriminatie instrument binnen de EU dat verder reikt dan het terrein van het vrije economische verkeer van personen, de betaalde arbeid en de beroepsopleidingen. Deze richtlijn gaat namelijk naast betaalde arbeid, ook over sociale bescherming en sociale zekerheid, sociale voordelen, onderwijs en geldt ook bij het aanbieden van goederen en diensten. Zowel directe als indirecte discriminatie zijn verboden. Daarnaast kent de richtlijn ook het verbod op intimidatie (harassment) en het verbod op opdracht geven tot discriminatie.

Tegelijkertijd stelde de EU de kaderrichtlijn op. Dit is een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, op het gebied van godsdienst/overtuiging, handicap, leeftijd en seksuele voorkeur. Deze richtlijn heeft dus betrekking op alle non-discriminatiegronden van artikel 13 EG, behalve ras/ethniciteit en geslacht. Voor ras/ethniciteit was immers de rasrichtlijn al in het leven geroepen, voor sekse wil men op dat moment de bestaande Europese regelgeving en jurisprudentie niet veranderen. De inhoud van de kaderrichtlijn verloopt grotendeels parallel aan die van de rasrichtlijn. Voor handicap en leeftijd bestaan speciale bepalingen in deze richtlijn. Ook geldt voor Noord-Ierland een speciale uitzondering. Dit land hanteert voor de politie en het lerarencorps een voorkeursbeleid bij de bestrijding van ondervertegenwoordiging van bepaalde religieuze groepen in deze beroepsgroepen.

Aanpassen of verschillen

Hoe de gedachten over gelijke behandeling zich ontwikkeld hebben, licht Ruygrok nader toe met het 4D-model. Het model gaat uit van vier verschillende manieren waarmee in de loop der tijd over discriminatie is gedacht. Deze verschillende denkrichtingen beïnvloeden elkaar en bestaan nog steeds naast elkaar.

Ten eerste het *deficitmodel*. In dit model wordt ervan uitgegaan dat nieuwkomers, die niet behoren tot de dominante groep, moeten leren hoe de organisatie van de samenleving werkt en zich leren aanpassen aan de nieuwe situatie. Met nieuwkomer wordt overigens eenieder bedoeld die niet behoort tot de dominante groep: dus ook een vrouw binnen in een mannenorganisatie, een hetero die een homofeestje bezoekt of een jongere op een bijeenkomst van de ouderenbond. Als de nieuwkomer zijn best doet om zich aan te passen, zal deze spoedig onderdeel uitmaken van de dominante cultuur en in staat zijn om daarin goed te functioneren.

Het nadeel is dat dit model zeer eenzijdig is. Het gedrag van de dominante groep staat immers niet ter discussie. Het feit dat andere oorzaken, bijvoorbeeld de structuur van de organisatie, wel eens één van de oorzaken van de uitsluiting zou kunnen zijn blijft zo buiten beeld. In het tweede model, het *difference model* wordt ervan uitgegaan dat de nieuwkomer anders is dan de dominante groep. Bijvoorbeeld op het gebied van cultuur, taal of generatie. Door te investeren in communicatie kan wederzijds begrip ontstaan en zullen spanningen verminderen. In dit model moeten zowel de nieuwkomer als de dominante groep zich inspannen. Doordat de nadruk wordt gelegd op de verschillen, kan men blind worden voor overeenkomsten. Het nadeel van dit model is dus dat het kan leiden tot afstand en stereotypering. Bovendien blijven de bestaande machtsverhoudingen in dit model buiten schot.

Machtsverhoudingen

In het *discriminatie model* staan deze machtsverhoudingen wel centraal. Het idee achter dit derde model is dat de meerderheid de macht niet wil delen met de minderheid. De dominante groep discrimineert de minderheid dus, om de eigen macht veilig te stellen. Positieve actie, contract compliance en het formuleren van doelstellingen en quota zijn oplossingen om de minderheid meer macht te geven. In dit model zijn alle problemen gereduceerd tot discriminatie en vooroordelen. Problemen met andere oorzaken, zoals gebrek aan kennis bij nieuwkomers, worden onderschat. Tegenstellingen tussen de dominante groep en de nieuwkomers worden hierdoor verscherpt.

Het vierde model, het *diversiteits model* verenigt de positieve kanten van voorgaande modellen. Het uitgangspunt van dit model is dat ieder mens uniek is. Diversiteit beperkt zich niet tot één groep maar gaat over iedereen. Bovendien richt dit model zich op het bestrijden van uitsluitingsmechanismen. Door inzicht te verschaffen in de mechanismen die leiden tot uitsluiting, kunnen mensen deze herkennen en proberen in hun eigen omgeving te veranderen. Het doel is om een organisatie of omgeving zodanig te veranderen dat zowel de dominante groep als de nieuwkomers er de kans krijgen zich te ontwikkelen, te ontplooien en thuis te voelen.

Inventarisatie en implementatie

In de Nederlandse wetgeving rond discriminatiebestrijding zit nog geen intersectioneel perspectief. Het individuele recht op gelijke behandeling, afdwingbaar bij de rechtbank of voorgelegd aan de Commissie Gelijke Behandeling, legt per definitie de nadruk op het verschil. De non-discriminatiegronden worden los van elkaar beschouwd. Effectieve discriminatiebestrijding, de nieuwe Europese richtlijnen en de uitvoering van de Declaration van de WCAR vragen om een andere nationale wetgeving en toegespitste beleidsmaatregelen. In Nederland zou dan, samen met de wetsvoorstellen gelijke behandeling op het gebied van leeftijd en handicap en de aanpassing van de Algemene wet gelijke behandeling, een pakket van aanvullende wetwijzigingen en beleidsmaatregelen moeten worden ingediend. Ook moeten de strafrechtelijke bepalingen die discriminatie verbieden (artikel 137 Wetboek van Strafrecht) opnieuw bekeken worden. Daarvoor is het echter allereerst noodzakelijk dat er een inventarisatie plaatsvindt van waar wetgeving mogelijk nog tekort schiet, belemmerend of onderscheidend is. In het Nationaal Actieplan rond de implementatie van de WCAR zou daarom aandacht moeten zijn voor het samenvallen van non-discriminatiegronden. Bovendien moeten de verschuivingen in het denken over gelijke behandeling er een plaats krijgen. De nadruk op louter verschillen is immers verschoven naar nadruk op verschillen én overeenkomsten. Bovendien heeft het doelgroepenbeleid, gericht op achterstandsgroepen, plaats gemaakt voor beleid gericht op het tegengaan van discriminatie op meer gronden in hun

onderlinge samenhang. Ook verschuift de aandacht voor alleen specifieke gevallen van discriminatie naar aandacht voor mechanismen van uitsluiting.

Het Nationaal Actieplan moet duidelijke instrumenten bevatten die ervoor zorgen dat burgers in Nederland betrokken worden bij de implementatie, bijvoorbeeld bij het ontwikkelen van gedragscodes. Dit kan gebeuren door voorlichting, onderwijs en trainingen. Belangrijk daarbij is dat de taal geen barrière vormt. Het implementatieproces moet goed worden gemonitord door middel van tussentijdse effectrapportages.

Workshop 2: Intersectionele discriminatie binnen het toelatingsbeleid: gezinsvorming.

Sabine Kraus (senior beleidsadviseur E-QUALITY), voorzitter en Ans Merens (wetenschappelijk medewerker emancipatie Sociaal Cultureel Planbureau), inleider.

Een intersectionele analyse van het migratiebeleid, gestaafd met statistische gegevens, vond plaats in de tweede workshop. De vraag is, zo opende Sabine Kraus de workshop, in hoeverre de regels rond verscherpte toelating vooral migrantenvrouwen treffen. Kortom is er sprake van intersectionele discriminatie?

Wie een partner uit het land van herkomst wil laten overkomen, moet op dit moment het minimumloon verdienen in een vast dienstverband. De regeringsplannen om deze inkomensnorm in de Vreemdelingenwet tot 130 procent van het minimumloon te verhogen en de huwelijksleeftijd te verhogen naar bijvoorbeeld 21 jaar, werpen voor veel migranten drempels op om partners uit het land van herkomst te halen.

Beloningsverschillen

In de praktijk zullen vrouwen het hardst worden geconfronteerd met de doorvoering van nieuwe regels. Cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), toegelicht door Ans Merens, tonen immers aan dat vrouwen wat betreft werk en inkomen achterliggen op mannen. Migrantenvrouwen bekleeden de onderste plaats op de arbeidsmarkt. Op dit moment kunnen al weinigen voldoen aan de huidige inkomenseis, die ligt rond de €13.000. 24 procent van de alleenstaande vrouwen, 27 procent van de alleenstaande mannen en 58 procent van de alleenstaande moeders voldoen niet aan deze eis. Volgens berekeningen van het CBS voldoen op dit moment in totaal 500.000 alleenstaande Nederlanders en 600.000 migranten niet aan de eis. Deze cijfers wijzen op een vergaande intersectionele discriminatie (zie ook tabel). Van de Nederlandse vrouwen heeft 53 procent een baan, tegen 77 procent van de mannen. De gemiddelde vrouw met inkomen verdient in Nederland €14.000, de gemiddelde man met inkomen €27.000. De verschillen, ook tussen de etnische groepen, zijn te verklaren uit het feit dat er nog steeds vrouwen zijn die minder gaan werken of zelfs helemaal stoppen als zij kinderen krijgen. Van alle vrouwen werkt maar 36 procent fulltime. Vrouwen, vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen, werken in lagere, slecht betaalde functies, wat voor een deel met hun opleiding te maken heeft. Soms is er ook sprake van discriminatie bij de inschaling. Het gemiddelde loon van vrouwen is ook lager omdat de gemiddelde werkende vrouw jonger is, dan de gemiddelde werkende man. Maar zelfs wanneer met al deze factoren rekening wordt gehouden, valt in de statistieken al jaren een onverklaarbaar beloningsverschil tussen mannen en vrouwen waar te nemen van ongeveer 7 procent, wat duidt op discriminatie bij salariëring. De meerderheid van de Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland haalt huwelijkspartners uit het land van herkomst, blijkt uit statistieken van het CPB. Turken en Marokkanen trouwen bovendien het jongst van alle etnische groepen in Nederland. De helft van de Turkse vrouwen is op negentienjarige leeftijd getrouwd, de helft van de Marokkaanse vrouwen op eenentwintigjarige leeftijd. Ter vergelijking: bij bijvoorbeeld Antilliaanse vrouwen ligt deze leeftijd op 24 jaar.

Versterking positie

De geplande maatregelen, met name met betrekking tot verhoging van de leeftijdsgrens, hebben dus vooral gevolgen voor Turkse en Marokkaanse meisjes. Dit roept discussie op over de vraag of de maatregelen in alle gevallen slecht zijn. De maatregelen kunnen bijvoorbeeld huwelijken voorkomen die tegen de wil van meisjes door hun ouders worden gearrangeerd. Dit soort huwelijken is slecht voor de ontwikkeling van vrouwen. 30% van deze huwelijken mislukt bovendien. Toch komt de vraag naar voren of het opwerpen van wettelijke grenzen de juiste weg is om dit soort huwelijken tegen te gaan. Is zo'n beleid niet te zeer gebaseerd op

stereotypen? Is het terecht om een gehele bevolkingsgroep uit te sluiten van een huwelijk met een partner uit het land van herkomst? Onder alle etnische groepen, ook onder Nederlanders, heeft de familie invloed op de partnerkeuze. Het gaat erom hoe vaak dit soort huwelijken worden gesloten, en in welke mate er sprake is van een vrijwillige basis. Dit laatste is moeilijk meetbaar. De ene achttienjarige is eerder rijp voor een weloverwogen besluit dan de andere. Degenen om wie het gaat, moeten zelf de onwenselijkheid van dit soort huwelijken gaan inzien. Het wettelijk belemmeren van huwelijken lost het probleem rond eigen keus van partners bij jonge vrouwen niet op. In plaats daarvan moet hun positie worden versterkt. Dit vereist goede voorlichting voor Turkse en Marokkaanse meisjes, en voor hun ouders. In de voorlichting moet uitgebreid aandacht worden besteed aan problemen als echtscheiding, die procentueel groter zijn bij huwelijken met een partner uit het buitenland. Daarnaast moeten meiden die 'nee' willen zeggen worden gesteund.

In ieder geval is het niet juist om partnerkeus voor de ene groep moeilijker te maken dan voor de andere. Als Nederlanders op hun achttiende mogen trouwen, moet diezelfde grens ook gelden voor gezinsvorming onder migranten. Emancipatie wordt vaak als argument gebruikt om migratie te beperken, in plaats van als argument om de positie van migrantenvrouwen te versterken.

Maatwerk

Een algemeen punt van kritiek op het toelatingsbeleid is dat het voorbijgaat aan verschillen tussen mannen en vrouwen. Als belangrijke aanbeveling ter verbetering van het migratiebeleid komt het zelfstandig verblijfsrecht voor vrouwen naar voren. In de huidige situatie krijgen vrouwen een zelfstandige verblijfsvergunning als zij drie jaar in Nederland hebben gewoond en gedurende die drie jaar getrouwd zijn met iemand met een verblijfsvergunning. Het is echter niet meer van deze tijd om vrouwen door het beleid afhankelijk te maken van de partners met wie zij naar Nederland gemigreerd zijn. Het versterkt de ongelijkheid binnen een relatie. Een onzelfstandig verblijfsrecht vergroot bovendien de machtspositie van de man en vormt een voedingsbodem voor geweld. Een zelfstandige verblijfsvergunning kan dus dienen ter preventie van geweld, maar kan er ook voor zorgen dat de vrouw kan scheiden zonder vrees om terug te worden gestuurd naar het land van herkomst. De kwestie rond het onzelfstandige verblijfsrecht vraagt om intersectionele visie. Hoewel deze regel ook voor mannen geldt, pakt het voor vrouwen, op grond van de bestaande machtsverhoudingen, anders uit. Vandaar de aanbeveling om bij het gehele migratiebeleid, zowel bij nieuwe als bij bestaande plannen, te onderzoeken hoe het beleid in de praktijk uitwerkt voor vrouwen. Het ontwerpen van beleid moet zijn gericht op versterking van de positie van vrouwen.

Inburgeringcursussen zijn vrijblijvend, waardoor veel mensen wegblijven. In plaats van het opleggen van sancties is het effectiever om de cursussen beter toe te snijden op de individuele behoeften van nieuwkomers. Nog te vaak krijgen mensen van verschillende niveaus, variërend van analfabeet tot academicus, dezelfde cursus voorgeschoteld. In plaats daarvan moet maatwerk worden geleverd. Aandacht voor voorlichting over de rechten van vrouwen binnen de Nederlandse wetgeving kunnen onderdeel van de inburgering vormen.

Ook versterking van de positie van vrouwelijke migranten op de arbeidsmarkt vereist maatwerk. Dit geldt in het bijzonder voor nieuwkomers. Na hun inburgeringcursus worden zij zonder enige begeleiding in het diepe gegooid. Om migranten goed tot hun recht te laten komen, moeten overheid en bedrijfsleven meer open staan voor kennis, ervaring en kwalificaties, opgedaan in het land van herkomst.

Tabellen bij workshop 2

Tabel 5.1 Gemiddeld persoonlijk jaarinkomen van vrouwen en mannen van 18 tot 45 jaar, naar herkomstsgroepering, 2000 (X 1000 euro)

	Totaal	Autochtonen	Westerse allochtonen	Niet-westerse allochtonen
vrouwen met inkomen	14,2	15,5	16,0	13,0
totaal vrouwen	10,0	14,0	14,1	11,3
mannen met inkomen	26,8	27,2	25,8	18,1
totaal mannen	21,3	26,9	25,2	17,7

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek 2000)

Tabel 4.1 Netto arbeidsparticipatie 1) van personen van 15-64 jaar naar leeftijd

	Vrouwen			Mannen		
	1990	1995	2001	1990	1995	2001
	%					
Totaal	39	44	53	71	72	77
15-24 jaar	41	37	43	43	40	47
25-34 jaar	53	61	72	88	86	91
35-44 jaar	43	50	64	90	90	93
45-54 jaar	33	42	55	82	85	89
55-64 jaar	11	13	20	42	39	48

Bron: CBS - Enquête beroepsbevolking.

1) Netto arbeidsparticipatie = het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de totale bevolking van 15-64 jaar.

Tabel 4.5 Netto arbeidsparticipatie van personen van 15-64 jaar naar herkomstsgroepering, 2001

	Vrouwen		Mannen	
	1994	2001	1994	2001
	%			
Autochtonen	43	55	73	80
Westerse allochtonen	40	54	67	73
Niet westerse allochtonen	28	40	45	60
w.o.				
Turken	16	33	41	62
Marokkanen	20	26	36	56
Surinamers	40	59	54	66
Antillianen/Arubanen	34	48	53	62

Bron: CBS - Enquête beroepsbevolking.

Tabel 5.8 Huishoudens met een laag inkomen ⁽¹⁾, naar samenstelling van het huishouden, 1990, 1995, 2000*

	Percentage met laag inkomen			Aantal met laag inkomen		
	1990	1995	2000*	1990	1995	2000*
	%			x 1 000		
Alleenstaande						
Vrouw	30	31	24	293	326	273
Man	21	21	17	143	172	158
eenoudergezin met minderjarige kinderen						
vrouwelijke ouder	63	66	48	96	132	116
mannelijke ouder	.	.	.	6	8	5
(echt)paar met minderjarige kinderen	10	9	8	151	144	119
(echt)paar zonder minderjarige kinderen	7	7	5	150	151	117
overig huishouden	8	10	8	17	20	14
Totaal	15	16	12	857	953	801
(1) Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten						
* De uitkomsten van 2000 zijn gebaseerd op voorlopige gegevens						
Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek 1990, 1995, 2000*)						

Tabel 5.11 Huishoudens met een (langdurig) laag inkomen ⁽¹⁾, naar herkomstgroepering van het hoofd, 2000*

	Totaal	Autochtonen	Westerse allochtonen	Niet-westerse allochtonen
	<i>percentage met een laag inkomen</i>			
alleenstaande	20	19	24	38
w.o. vrouw	24	22	28	45
eenoudergezin met minderjarige kinderen	44	40	42	56
w.o. vrouwelijke ouder	48	45	47	58
	<i>percentage met langdurig laag inkomen ⁽²⁾</i>			
alleenstaande	18	17	23	32
w.o. vrouw	22	21	26	40
eenoudergezin met minderjarige kinderen	37	33	37	48
w.o. vrouwelijke ouder	41	38	42	48
(1) Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten				
(2) In procenten van aantal huishoudens dat in elk van de jaren 1997-2000 naar hoogte van het inkomen is ingedeeld				
* De uitkomsten van 2000 zijn gebaseerd op voorlopige gegevens				
Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek 2000*)				

Workshop 3: Burgers in Beeld

Maayke Botman (beleidsadviseur E-QUALITY), voorzitter en Mariette Hermans (beleidsadviseur E-QUALITY), inleider.

Beeldvorming: het woord valt de laatste tijd regelmatig, en meestal in negatieve zin. Ofwel omdat mensen de dominante beeldvorming over bijvoorbeeld migranten in de media bekritisieren, ofwel omdat zij op hun beurt weer bekritiseerd worden, omdat ze teveel nadruk op beeldvorming zouden leggen en daardoor de ‘werkelijkheid’ niet onder ogen zouden zien. In onderzoek naar beeldvorming heb je altijd te maken met dit spanningsveld: ‘de werkelijkheid’ en hoe er over de werkelijkheid gepraat, geschreven en gedacht wordt. Zodra je echter iets verder kijkt, weet je echter dat dé werkelijkheid niet bestaat. Dat maakt het noodzakelijk om te bestuderen welke werkelijkheid gepresenteerd wordt als belangwekkend, met andere woorden welke beeldvorming dominant is. In deze workshop presenteren Maayke Botman en Mariette Hermans hun analyses van beeldvorming rond gender en etniciteit in overheidsbeleid, zoals die gebundeld zijn in de publicatie ‘Burgers in Beeld’ (2002, verschenen bij E-QUALITY).

Beeldvorming

Het woord valt misschien wel regelmatig, maar wat is beeldvorming precies? Het woordenboek Van Dale omschrijft beeldvorming als: 1. het ontstaan van een opvatting over personen, zaken, feiten, ed. 2. voorstelling. Beide definities dragen de betekenis van een proces in zich mee. Het begrip beeldvorming kun je dan ook letterlijk opvatten: beeldvorming; het proces van het vormen van een beeld. Beeldvorming verwijst zowel naar de tekstuele en visuele beelden die ons dagelijks omringen als naar gedachten, overtuigingen, associaties, gevoelens en ervaringen. Bovendien beïnvloeden deze beide vormen van beeldvorming elkaar wederzijds: plaatjes en teksten hebben invloed op denkbeelden, en andersom beïnvloeden deze denkbeelden de plaatjes en teksten die we vervolgens produceren. Aan beeldvorming liggen immers keuzes ten grondslag: wat wel en niet afgebeeld wordt, wie in- of uitgesloten wordt in bepaalde beelden en teksten en hoe iets wordt afgebeeld (Smelik et al, 1999). Sommige onderzoeken naar beeldvorming richtten zich op de denkbeelden van mensen, andere juist op de beelden die we produceren. Dat laatste is ook wat wij doen. Taal speelt daarbij een grote rol.

Taal als beeldvormer

Taal is geen neutraal medium. Dat blijkt al uit het feit dat de betekenis van woorden in de loop van de tijd kan veranderen en per context kan verschillen. In de *Cultuurnota 2001-2004* van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen speelt het woord ‘cultuur’ bijvoorbeeld een dubbelrol:

Een ander aandachtspunt in dit verband is de mate waarin de *gesubsidieerde cultuur* open staat voor burgers met een bijzondere *culturele achtergrond*. Begin volgend jaar zal ik de Kamer aan de hand van een speciale voortgangsrapportage nader berichten over de vorderingen van het *multiculturele* beleid.[cursief, MB/MH]

Het woord ‘cultuur’ betekent in dit fragment twee keer iets anders, namelijk ‘kunst’ en ‘eticiteit’. Een ander voorbeeld is het woord ‘inactieven’: In een nota van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft dat woord betrekking op de arbeidsmarkt, terwijl het bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) refereert aan lichaamsbeweging.

Een woord krijgt dus betekenis in een bepaalde context, in relatie tot andere woorden en

betekenissen. Naast een betekenis brengt een woord ook een lading mee. Het woord 'boef' is niet precies hetzelfde als 'delinquent' of 'crimineel', terwijl de termen naar hetzelfde verwijzen, namelijk naar iemand die zich schuldig maakt aan een strafbaar feit. Verschillen in de lading van de drie woorden maakt dat ze alledrie toch een andere betekenis krijgen. Die lading heeft te maken met de context waarbinnen een woord gebruikt wordt en welke waarde aan een woord wordt toegekend. Een boef figureert in een kinderverhaal, 'delinquent' is een juridisch woord en duikt in kranten op bij zedenzaken, terwijl een crimineel een algemener woord is. Bij reclameteksten is dat misschien overduidelijk, maar ook zakelijke teksten die schijnbaar neutraal informatie overbrengen, creëren een beeld van de werkelijkheid. Deze (ver)beeldende werking van taal noemen we beeldvorming.

Indelingen

Maar wat hebben beeldvorming en taal nou met verschillen tussen burgers te maken? Beeldvorming beïnvloedt de manier waarop burgers denken over bepaalde onderwerpen, maar ook over elkaar. Daarbij spelen maatschappelijke verschillen, of specifiek, maatschappelijke tweedelingen een rol.

We delen de wereld om ons heen en elkaar in: in groepen, klassen, soorten en categorieën. Dat is logisch, want dat brengt orde in de chaos, en maakt communicatie mogelijk. Als het woord 'tafel' niet bestond, zouden we voor alles wat als tafel kan dienen een nieuw woord moeten verzinnen, en nooit met elkaar over verschillende tafels kunnen praten. Het indelen van zaken om ons heen is dus vooral praktisch. Het maakt de wereld overzichtelijk, herkenbaar en zelfs een beetje voorspelbaar. Zodra een indeling gemaakt is, is deze namelijk omlijnd, vaststaand en stabiel.

Ook bij indelingen van groepen mensen, kost het vaak moeite om een individu van één categorie, ook te zien als lid van een andere categorie. Een voorbeeld hiervan is hoe er na de aanslagen van 11 september 2001 op het WTC in New York in de media veelal werd gesproken over Nederlanders enerzijds en moslims anderzijds. Er ontstond daardoor een beeld alsof iemand niet zowel 'Nederlander' als 'moslim' kan zijn (Sneller en Verbiest, 2002:64). In het verlengde hiervan is er ook een ander effect dat het denken in vastomlijnde categorieën met zich meebrengt. Namelijk dat categorieën veel homogener lijken dan ze in werkelijkheid zijn. Door de indeling als één vastomlijnde groep, bijvoorbeeld 'vrouwen', verdwijnen de verschillen binnen de groep uit het zicht. Als je spreekt over de arbeidsparticipatie van 'vrouwen' in Nederland verlies je de etnische verschillen tussen vrouwen uit het oog.

Tweedelingen

Specifieke indelingen zijn zogenaamde tweedelingen. Veel categorieën burgers vallen uiteen in begrippenparen die ogenschijnlijk elkaars tegengestelde zijn. Deze tegenstellingen worden ook wel binaire opposities of dichotomieën genoemd. Voorbeelden zijn: slachtoffer/dader, man/vrouw, Nederlander/buitenlander, rijk/arm, oud/jong, autochtoon/allochtoon. Juist in deze tweedelingen speelt verschil in waarde een rol. Kenmerken van dergelijke tweedelingen zijn:

1. De betekenis van de twee termen komt tot stand in relatie tot elkaar. Zo krijgt 'zwart' betekenis in contrast met het tegenovergestelde 'wit'. Met andere woorden 'zwart' is: 'niet-wit'.
2. Eén van beide termen heeft de voorkeur, de meeste waardering. Deze term is de norm, de vanzelfsprekendheid. Door het verschil in waardering tussen de twee termen ontstaat er een hiërarchie.

Uit veel tweedelingen blijkt welke term meer gewaardeerd, vanzelfsprekend of normaal is, en welke daarop de uitzondering vormt: westers tegenover niet-westers, actief tegenover inactief

en valide tegenover invalide zijn daarvan voorbeelden. In dergelijke tweedelingen worden burgers ingedeeld al naar gelang ze een bepaalde eigenschap wel of niet bezitten. De eigenschap zelf is de norm. In beleid betekent dit vaak dat specifiek beleid bijvoorbeeld gericht is op burgers die de eigenschap niet hebben. Degenen die de eigenschap wel hebben zijn de normgroep; zij worden niet apart genoemd, maar vallen impliciet onder het algemene beleid.

Ook bestaan tweedelingen met een genderlading; systematisch worden termen toegeedeeld aan mannen en vrouwen of het mannelijke en vrouwelijke. Anneke Smelik geeft daarin in haar boek *Effectief beeldvormen* een voorbeeld (1999:40):

mannen	vrouwen
geest	lichaam
ratio	emotie
macht	onmacht
dader	slachtoffer
formaliteit	informaliteit
orde	chaos
wetenschap	verzorging
creativiteit	reproductie
activiteit	passiviteit

Alles wat als ‘mannelijk’ wordt beschouwd, wordt over het algemeen hoger gewaardeerd dan datgene waar ‘vrouwelijk’ voor staat.

Tweedelingen worden ook gemaakt op het gebied van cultuurverschillen: individualistische tegenover collectieve culturen, moderne tegenover traditionele culturen, schuld- tegenover schaamteculturen. Ook deze tweedelingen zijn eendimensionaal, statisch en stereotype, terwijl het kenmerk van culturen nu juist is dat ze dynamisch zijn en constant in verandering (Shadid, 1995:6-7).

Uit onderzoek naar hoe taalsturing in zijn werk gaat bij tweedelingen blijkt dat taalgebruikers tweedelingen niet alleen horizontaal lezen maar ook verticaal. Wanneer tweedelingen verticaal worden gelezen, kent men onbewust dezelfde waardering toe aan alle termen van één kolom. De ene kolom bevat dan alle termen die positief gewaardeerd worden (de norm) en in de andere degenen die negatief gewaardeerd worden (de afwijking). Dit heet parallelgeschakelde lezing. De tweedelingen staan vaak verspreid over een tekst en niet netjes onder elkaar maar toch vormen ze een verband. Bij elkaar gezet, geven de termen binnen een kolom elkaar lading en dat beïnvloedt het perspectief van de taalgebruiker op datgene wat ingedeeld wordt (Verbiest, 1999: 24-25). Een voorbeeld ter illustratie: In de *Welzijnsnota 1999-2002* wordt als volgt gebruik gemaakt van tweedelingen om de Nederlandse samenleving te portretteren:

Een belangrijk aspect van de concentratietendens is het samenvallen van verschillende scheidslijnen. Grotere afstand tussen mensen met betaald werk en mensen die zijn aangewezen op de sociale zekerheid; goed opgeleide jeugd tegenover kansarme jongeren zonder een enkele startkwalificatie; onveilige buurten tegenover rustige wijken. Verontrustend is dat dergelijke tweedelingen in onderwijs, arbeid, huisvesting en leefbaarheid, steeds scherper worden en bovendien volgens etnische scheidslijnen gaan verlopen. (Ministerie van VWS, 1999:8)

In dit citaat koppelt de overheid de tweedelingen tussen werkenden en werklozen, hoog opgeleide en kansloze jongeren en tussen onveilige en rustige buurten aan etniciteit. Met het neutrale ‘etnische scheidslijnen’ wordt eigenlijk de tweedeling autochtoon/allochtoon bedoeld. Als je alle tweedelingen op een rijtje zet ontstaat het volgende beeld:

goed opgeleide jeugd	kansarme jeugd
werkenden	werklozen met een uitkering
rustige wijken	onveilige buurten
autochtonen	allochtonen

Door parallelgeschakelde lezing worden alle burgers die zich aan de verkeerde kant van de ‘etnische scheidslijnen’ bevinden, op deze manier geassocieerd met werkloosheid, kansloosheid en onveiligheid. Bovendien, wat ook vaak onderbelicht blijft, is dat het fragment niet alleen beeldvorming over allochtonen genereert, maar ook over autochtonen: zij worden impliciet tot normburgers gemaakt, die in deze beeldvorming goed opgeleid zijn, werken, wenselijk gedrag vertonen en in rustige wijken wonen. Door dergelijke tweedelingen ontstaat een versimpeld, eenzijdig stereotype beeld. De tweedelingen sturen het perspectief van de taalgebruiker bovendien zodanig dat deze daardoor het ontstane beeld als normaal en vanzelfsprekend beschouwt. Om deze theorie te illustreren legden Botman en Hermans de deelnemers een aantal fragmenten uit beleidsteksten voor.

Professor Paula Rothenberg: ‘Herschrijf de geschiedenis’²

Het streven naar gelijke behandeling van mannen en vrouwen van verschillende bevolkingsgroepen is een moeizaam proces gebleken, aldus Paula Rothenberg, hoogleraar filosofie en Vrouwenstudies aan de William Paterson University of New Jersey en directeur van het New Jersey Project of Inclusive Scholarship, Curriculum and Teaching. Wetgeving en goede bedoelingen blijken niet de instrumenten voor bestrijding van structurele ongelijkheden. Een intersectionele analyse van machtsverhoudingen waarbij aandacht is voor de privileges en voordelen die bepaalde groepen genieten, is effectiever aldus Rothenberg.

Tipje van de sluier

Beroepsgroepen waarbinnen het aantal vrouwen toeneemt, dalen in aanzien, wat zich vertaalt in lagere honorering. Beroepen die grotendeels door vrouwen worden uitgeoefend, betalen het slechtst. En zelfs binnen deze beroepscategorieën verdienen mannen in de VS 20 procent meer dan vrouwen, ongeacht hun opleidingsniveau. Een fulltime werkende vrouw met een universitaire opleiding verdient in dezelfde functie \$6500 minder dan een man die afgestudeerd is aan een *college*, vergelijkbaar met HBO.

Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen komt ook tot uiting in de personele bezetting van hedendaagse onderwijsinstellingen. Hoewel driekwart van de docenten in de VS vrouw is, zijn schooldirecteuren meestal mannen (80 procent). Slechts 21 procent van de hoogleraren aan de universiteiten is vrouw. Vergelijkbare functies aan colleges worden voor 19 procent door vrouwen vervuld.

Met andere woorden, de ongelijkheid is groot. En dit is volgens Rothenberg nog maar een tipje van de sluier. Veel ongelijkheid is onzichtbaar. Het ontstaan van Vrouwenstudies aan Amerikaanse universiteiten bracht hier weinig verandering in. Ironisch genoeg maakten pogingen om ‘vrouwen’ (lees: witte, middenklasse, heteroseksuele vrouwen) zichtbaar te maken, juist andere, nog grotere categorieën vrouwen onzichtbaar.

Ook de regering ging in het streven naar economische gelijkheid uit van mannen en vrouwen, zonder daarin nuancering aan te brengen. Verschillen in klasse en etniciteit tussen vrouwen verdwenen uit het zicht. Uit statistieken valt af te lezen dat fulltime werkende vrouwen \$148 minder verdienen dan fulltime werkende mannen. Zwarte full time werkende vrouwen verdienen echter \$210 minder dan full time werkende mannen in vergelijkbare functies, zo blijkt uit onderzoek van het New Jersey Project of Inclusive Scholarship. Deze cijfers toont de overheid niet.

Benadelen en bevoordelen

Dit alles maakt duidelijk dat gelijke behandelingswetgeving alleen niet voldoende helpt om economische gelijkheid te bewerkstelligen. Al veertig jaar bestaan er immers verschillende wetten en regels ten aanzien van gelijke behandeling en discriminatiebestrijding in de VS. Maar deze wetgeving richt zich op afzonderlijke zaken, terwijl discriminatie en ongelijke behandeling *structureel* onrecht zijn, waardoor verschillende groepen in de samenleving getroffen worden. Gekeken moet worden naar de systemen die bepaalde groepen bevoordelen en andere groepen benadelen, zodat er meer recht gedaan kan worden aan de complexe werkelijkheid. Daarbij moet de aandacht zich niet beperken tot de slachtoffers van het systeem, maar ook uitgaan naar de wijze waarop bepaalde groepen en individuen ten aanzien van hen worden bevoorrecht. Bovendien is het nodig hierbij de snijpunten op het gebied van

---

² De integrale tekst van de lezing ‘Learning to see the Interrelatedness of Race, Class, and Gender Discrimination and Privilege: Implications for Policy and Practice’ van Paula Rothenberg is samen met de lezing van Gloria Wekker gebundeld en verkrijgbaar bij E-QUALITY.

ethniciteit, klasse, gender en seksualiteit in ogenschouw te nemen. Er moet een instrument worden gevonden dat het mogelijk maakt om de manieren te onderkennen waarop het systeem werkt, dat de ene categorie boven de andere bevoordeelt en bepaalde categorieën burgers op verschillende manieren tegelijk onderdrukt.

Vogelkooi

Verwijzend naar de ideeën van Marilyn Frye, vergelijkt Rothenberg het systeem van onderdrukking met een vogelkooi, die zich sluit om de slachtoffers. Met zo'n kooi lijkt niet veel mis te zijn. De dunne tralies suggereren bewegingsvrijheid en een wijde blik naar buiten. De kooi symboliseert het systeem dat mensen gevangen houdt binnen de categorieën waarin zij zijn ingedeeld: arm, rijk, man, vrouw, zwart, wit. Het verraderlijke van de vogelkooi is, dat hij geen associaties werkt met onderdrukking en opsluiting. Zo'n fraaie kooi met een schattig vogeltje oogst voornamelijk waardering, evenals een systeem dat voor het oog geen onderscheid maakt, maar in werkelijkheid mensen onderdrukt en belemmert.

Analoog aan de vogelkooi zijn de loze, zogenaamd galante gebaren van mannen tegenover vrouwen aldus Frye. Mannen wringen zich, zeker in Noord-Amerika, in allerlei bochten om deuren voor vrouwen open te houden, zelfs als ze met drie koppen koffie in hun handen staan. Maar waar zijn al die galante deur-openzwaaiers gebleven als de was moet worden gedaan of de vloer gedweild, zo vraagt Rothenberg zich af.

Evenals de vogelkooi verhuult het openen van de deur onderdrukking. Mannen gebruiken dergelijke gebaren als argument om ongelijkheid in stand te houden. Vrouwen zijn hulpeloze wezens, die bescherming behoeven en in de watten gelegd moeten worden door mannen, maar vooral geen aanspraak moeten maken op de posities van mannen.

Goede bedoelingen

Rothenberg is niet alleen kritisch over het effect van veertig jaar gelijke behandelingswetgeving, ook goede bedoelingen van individuen vormen ernstige belemmeringen op weg naar gelijkwaardigheid in de samenleving. Witte mensen op sleutelposities verslechteren de posities van migranten, in hun verkrampte pogingen om hen te 'helpen', aldus Rothenberg. "Jullie zullen wel problemen hebben, maar je kunt altijd bij me terecht", zo joeg een goedmenende universitaire docent zijn zwarte studenten op de vlucht. Goedbedoelde hulp houdt mensen gevangen in hun afhankelijke positie. De meeste mensen lijken zich echter niet bewust te zijn van dergelijke onderdrukkingsmechanismen.

Dat blijkt ook uit onderzoek. 85 procent van de Amerikaanse bevolking gelooft dat mensen in de Noord-Amerikaanse maatschappij gelijkwaardig aan elkaar zijn. Witte, goed gesitueerde mensen beschouwen zichzelf als verantwoordelijke burgers, die geen onderscheid maken naar sekse, ras of klasse. Zij beseffen niet dat zij consequent en continue bevoorrecht worden boven andere bevolkingsgroepen, omdat ze dat niet zien. Een schrijnend voorbeeld hiervan tonen statistieken over borstkanker. Daaruit blijkt dat witte, welgestelde vrouwen een beduidend grotere kans maken om vijf jaar na de diagnose nog te leven, dan arme, zmv-vrouwen. Door hun bevoorrechte maatschappelijke en financiële positie weten vrouwen uit de heersende klasse beter de weg naar goede voorlichting en medische behandeling. Dit alles heeft te maken met een lange geschiedenis van onderdrukking van minder bevoorrechte bevolkingsgroepen. Daarom moet worden gezocht naar manieren om onderscheid in ethniciteit, sekse en klasse te leren herkennen, zowel voor gewone burgers als voor beleidsmakers.

Wie ontdekte Amerika?

Onderwijs speelt daar een cruciale rol in. Jaarlijks vraagt Rothenberg haar nieuwe studenten om te beschrijven hoe zij over zichzelf en hun positie denken in termen van ethniciteit, klasse, sekse en seksualiteit. Witte studenten geven heel andere antwoorden op deze vragen dan zmv-

studenten. “Ik zie geen zwart of wit, ik zie alleen maar mensen”, beweert het gros van de witte studenten. Als kinderen van de heersende klasse hebben deze studenten nooit geleerd de wereld op een andere manier te zien dan vanuit het perspectief van hun achtergrond. Zij hebben geen oog voor thema’s als etniciteit en klasse, omdat het van kinds af geen rol voor hen heeft gespeeld. Mensen zien dingen pas op het moment dat zij er rechtstreeks mee te maken krijgen. Toen Rothenberg een vierdeursauto kocht, viel haar plotsklaps op hoeveel er daar van rondrijden, terwijl ze haar de dag tevoren nog niet opvielen. Dat geldt ook voor het opmerken van verschijnselen als racisme en seksisme.

Om kinderen en jongeren bewust te maken van machtsstructuren, moeten scholen hen leren de wereld niet per definitie te bezien vanuit het perspectief van de witte middenklasse man. Dat betekent dat ook de geschiedschrijving meerdere perspectieven zou moeten kennen. In Noord-Amerika geldt het als historisch feit dat Columbus Amerika ontdekte. Maar wat zegt dat over de mensen die toen al in Amerika woonden? Zij blijven buiten beeld. En wie weet nog hoe de Victoriawatervallen heetten voordat Livingstone ze ‘ontdekte’?

“Waarom vrouwen niet in geschiedenisboekjes voorkomen? Omdat ze nooit iets gedaan hebben!” riep een student in zijn onschuld tijdens één van Rothenberg’s colleges. Rothenberg kan het de jongen niet kwalijk nemen. Hij gaf weer wat hij op school had geleerd. Kinderen leren op school niet de waarheid over het verleden van hun voorouders. Wat zij te horen krijgen is de koloniale geschiedenis, waarin sommigen onverdiend werden bevoordeeld en anderen onderdrukt en uitgebuit. Door de geschiedenis te herschrijven, kunnen wij de regels van het heden veranderen. De hedendaagse problemen van ongelijkheid en onrechtvaardigheid hebben hun wortels immers in de geschiedenis. In het heden moeten wij die schuld aflossen, zo besluit Paula Rothenberg haar lezing.

Reacties

In reactie op de lezing van Rothenberg merkt iemand op dat een intersectionele benadering al snel gezien wordt als een manier om identiteiten in begrensde hokjes onder te verdelen. Door intersectionaliteit alleen op het niveau van identiteit te beschouwen zien we de overkoepelende structuren over het hoofd. Volgens Rothenberg moet daarom duidelijk worden omschreven hoe maatschappelijke betrekkingen op het gebied van macht, overheersing en ondergeschiktheid in elkaar zitten. Door de huidige spanningen en tegenstellingen, met de VS als allesomvattend middelpunt, in een andere richting te buigen, moet we ons daar de komende tien jaar op richten.

Een andere deelnemer wil weten waarin het vernieuwende van intersectionaliteit precies schuilt. Zit het in een andere kijk op maatschappelijke verhoudingen? Of schuilt het vernieuwende in de gedachte dat de geschiedenis meer inzicht geeft in de indeling van de maatschappij? Volgens Rothenberg zijn deze inzichten beide belangrijk. We leven in een jachtige wereld, die vraagt om simpele soundbytes. Maar het is onze taak niet om zaken simpeler te maken, maar juist om ze ingewikkelder, complexer te maken. Daarbij blijft vaak onzichtbaar hoe deze mechanismen werken. Zelfs de meest goedbedoelende mensen hebben niet door dat ook zij uitgaan van de heersende mentaliteit, die bepaalde groepen ten onrechte boven anderen bevoordeelt. Onderzoek wijst uit dat zelfs feministische leerkrachten jongens vaker aan bod laten komen dan meisjes. Doen zij dit niet, dan voelen jongens zich gediscrimineerd, zo zijn zij eraan gewend om op de eerste plaats te komen. Daarom is het belangrijk om mensen inzicht te geven in hun onverdiende voorrechten, door hen de geschiedenis voor te houden, waaruit dit voortvloeit.